

De bisschoppelijke brief van 22 juli 1868 over het katholiek onderwijs betekende niet alleen een beslissende stap van de kerkleiders in de ‘schoolstrijd’, maar luidde ook het begin van de politieke samenwerking van katholieken en protestanten in.

Sinds 1806 was het volksonderwijs een taak van de overheid. Dit onderwijs moest dienstbaar zijn ‘aan hun opleiding tot alle christelijke en maatschappelijke deugden’. Protestanten steunden dit ideaal, omdat het spoorde met de verlichte orthodoxie die de Nederlandse Hervormde Kerk tot het midden van de eeuw kenmerkte, katholieken omdat in de katholieke streken het onderwijs de facto katholiek was. Bovendien was de laatste er veel aan gelegen te participeren in de opbouw van de jonge natiestaat. Zowel de protestanten als de katholieken kregen intern echter te maken met een krachtiger wordende orthodoxe stroming, die in het eerste geval leidde tot de kerkscheuringen van de Afscheiding (1834) en de Doleantie (1886), in het tweede geval tot een versterking van de oriëntatie op ‘Rome’ (ultramontanisme).

Na 1848 stonden de Nederlandse katholieken aanvankelijk sympathiek tegenover de liberalen, op wier initiatief de godsdienstvrijheid in de grondwet was verankerd. Als uitvloeisel daarvan werden in 1853 bisschoppen benoemd. Die stelden eerst intern orde op zaken – katholiek Nederland was enkele eeuwen door Rome bestuurd ‘missiegebied’ geweest. Intussen bekoelde de katholieke sympathie voor de liberalen. Hun nationale participatie vond te zeer plaats

op liberale voorwaarden; met name onderwijs op katholieke grondslag werd bemoeilijkt. Dat paus Pius IX onder invloed van het dreigende verlies van de kerkelijke staat uitgesproken anti-liberaal werd, versterkte het bezwaar. Zijn stellingname leidde tot de encycliek *Quanta Cura* (8 december 1864) met als aanhangsel een lijst van dwalingen (*Syllabus Errorum*). Met betrekking tot het onderwijs werd als dwaling aangeduid ‘dat de katholieken hunne goedkeuring zouden kunnen hechten aan eene opleiding der jeugd, afgescheiden van het katholieke geloof en de magt der Kerk, en waarbij men zich de kennis van bloot natuurlijke dingen en de doeleinden van het aardse maatschappelijk leven, uitsluitend, of althans hoofdzakelijk, ten doel stelt’.

‘Opdat de jeugd niet (...) de noodige godsdienstige opleiding misse’

Het ultramontanisme werd leidraad voor de katholieken. De kerkelijke (re)organisatie werd in 1865 afgesloten met een Provinciaal (= Nederlands) Concilie, dat onder meer vaststelde dat katholieken hun kinderen naar katholieke scholen dienden te sturen, ‘opdat de jeugd niet in onwetendheid opgroeie, noch ook de noodige godsdienstige opleiding misse’. De orthodox-

protestantse Vereniging ter Bevordering van het Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (1861) en de Unie ‘Een School met den Bijbel’ (1879) prefereerden afzonderlijk christelijk onderwijs boven staatsonderwijs. Hetzelfde deden de bisschoppen in 1868 met hun onderwijsmandement: ‘Een katholiek kind moet noodzakelijk eene katholieke opvoeding ontvangen. Een der gewone hulpmiddelen daartoe is de katholieke school.’ Zij waren overigens realistisch genoeg om toe te geven dat dit niet overal haalbaar was: ‘dan kan men zijne toevlugt nemen tot eene niet katholieke school, altoos echter op voorwaarde, dat in die school niets onderwezen worde in strijd met de godsdienst en zedeleer.’ Deze bisschoppelijke brief betekende tevens het begin van het einde van de liberaal-katholieke stroming in de politiek. In plaats daarvan groeiden katholieken en orthodox-protestanten naar elkaar toe in hun strijd voor onderwijsvrijheid, met als eerste hoogtepunt het Volkspetitionnement van 1878. Toen presenteerden zij 465.000 handtekeningen aan koning Willem III om een liberaal getinte onderwijswet die het vrije christelijke onderwijs nog meer belemmerde te blokkeren. De petitie was tevergeefs, maar de katholiek-protestantse samenwerking was geboren.

Lodewijk Winkeler

Literatuur

- Bisschop, R. (2009). ‘Schoolstrijd’, In G. Harinck e.a. (Red.), *Het gereformeerde geheugen. Protestantse herinneringsculturen in Nederland, 1850-2000*. (pp. 213-221). Amsterdam: Bert Bakker.
- Jong, R. de & Verhage, H. (1996). ‘Episcopaat en politiek. Ontwikkelingen rondom het bisschoppelijk onderwijsmandement van 1868 in Nederland in het algemeen en in Limburg in het bijzonder’. *Trajecta*, 5, 56-70.
- Thurlings, J.M.G. (1998). *Van wie is de school? Het bijzonder onderwijs in een veranderende wereld*. Nijmegen: Valkhof Pers.